Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
LAILA MEDINA
της 13ης Ιουλίου 2023 [1]

Υπόθεση C-252/22

Societatea Civilă Profesională de Avocați AB & CD
κατά
Consiliul Județean Suceava,
Președintele Consiliului Județean Suceava,
Agenția pentru Protecția Mediului Bacău,
Consiliul Local al Comunei Pojorâta,
παρεμβαίνων:
QP

[αίτηση του Curtea de Apel Târgu Mureș
(εφετείου Târgu Mureș, Ρουμανία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Περιβάλλον – Σύμβαση του Ώρχους – Άρθρο 2, παράγραφος 4 – Έννοια του "κοινού" – Πρόσβαση στη δικαιοσύνη – Άρθρο 9, παράγραφος 3 – Αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία – Αναγνώριση ενεργητικής νομιμοποίησης για διαφορές που ανακύπτουν κατά την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας – Αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία η οποία προσβάλλει διοικητικές πράξεις σε σχέση με κατασκευή χώρου υγειονομικής ταφής απορριμμάτων – Μη απόδειξη της ύπαρξης προσβολής δικαιωμάτων ή εννόμων συμφερόντων – Έννοια του μη απαγορευτικού κόστους της διαδικασίας»

1. Ο πρώην Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών, Kofi Annan, περιέγραψε τη Σύμβαση του Ώρχους [2] ως το «πιο φιλόδοξο εγχείρημα περιβαλλοντικής δημοκρατίας που έχει αναληφθεί υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών» [3]. Κατά τους συντάκτες της, η Σύμβαση αυτή αποτελεί «κάτι περισσότερο από περιβαλλοντική συμφωνία», δεδομένου ότι «αφορά θεμελιώδεις πτυχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατίας, όπως η κυβερνητική διαφάνεια, η ικανότητα

[1] Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

[2] Η Σύμβαση για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα υπογράφηκε στο Ώρχους στις 25 Ιουνίου 1998 και τέθηκε σε ισχύ στις 30 Οκτωβρίου 2001. Στη Σύμβαση αυτή είναι συμβαλλόμενα μέρη όλα τα κράτη μέλη. Εγκρίθηκε εξ ονόματος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας με την απόφαση 2005/370/ΕΚ του Συμβουλίου, της 17ης Φεβρουαρίου 2005 (ΕΕ 2005, L 124, σ. 1) (στο εξής: Σύμβαση του Ώρχους).

[3] Δήλωση του πρώην Γενικού Γραμματέα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, Kofi Annan, κατά την πρώτη σύνοδο των μερών, Λούκα, Ιταλία 21 έως 23 Οκτωβρίου 2002 (στο εξής: πρώτη σύνοδος των μερών).

ανταπόκρισης και η λογοδοσία προς την κοινωνία» [4]. Η εν λόγω δήλωση, όπως επισημαίνεται στη νομική θεωρία, συμβάλλει στη δημιουργία ενός «μετα-αφηγήματος σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να ερμηνεύεται και να γίνεται αντιληπτή η Σύμβαση» [5].

2. Με την υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, το Curtea de Apel Târgu Mureș (εφετείο Târgu Mureș, Ρουμανία) (στο εξής: αιτούν δικαστήριο) διερωτάται ως προς τη δικαιοπρακτική ικανότητα και την ενεργητική νομιμοποίηση αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας η οποία ζητεί πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα επιδιώκοντας την προάσπιση των συμφερόντων των μελών της και του γενικού συμφέροντος. Με τα υποβληθέντα ερωτήματα ζητείται από το Δικαστήριο να εξετάσει εκ νέου, υπό το πρίσμα της υποχρέωσης των κρατών μελών να διασφαλίζουν αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος, τους δικονομικούς κανόνες που μπορούν να θέσουν τα κράτη μέλη όσον αφορά την πρόσβαση «του κοινού» στη δικαιοσύνη κατά το ενωσιακό δίκαιο του περιβάλλοντος.

I. Το νομικό πλαίσιο

Η Σύμβαση του Ώρχους

3. Το άρθρο 2, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους, το οποίο τιτλοφορείται «Ορισμοί», ορίζει ότι ως «κοινό» νοείται «ένα ή περισσότερα φυσικά ή νομικά πρόσωπα και, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία ή πρακτική, οι ενώσεις, οι οργανώσεις και οι ομάδες αυτών».

4. Το άρθρο 9, παράγραφοι 2, 3 και 4, της Σύμβασης του Ώρχους, το οποίο φέρει τον τίτλο «Πρόσβαση στη δικαιοσύνη», προβλέπει τα εξής:

«2. Κάθε μέρος, στο πλαίσιο της εθνικής του νομοθεσίας, εξασφαλίζει ότι το ενδιαφερόμενο κοινό:

α) το οποίο έχει επαρκές συμφέρον ή, εναλλακτικά,

β) το οποίο ισχυρίζεται προσβολή δικαιώματος, σε περίπτωση που η διοικητική δικονομία ενός μέρους το απαιτεί ως προϋπόθεση, διαθέτει πρόσβαση σε διαδικασία επανεξέτασης ενώπιον δικαστηρίου ή/και άλλου ανεξάρτητου και αμερόληπτου φορέα που καθορίζεται διά νόμου, προκειμένου να προσβάλει την ουσιαστική και τυπική νομιμότητα οποιασδήποτε απόφασης, πράξης ή παράλειψης που υπόκειται στις διατάξεις του άρθρου 6 και, σε περίπτωση που προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο και υπό την επιφύλαξη της παραγράφου 3, άλλων σχετικών διατάξεων της παρούσας σύμβασης.

Τι είναι αυτό που συνιστά επαρκές συμφέρον και προσβολή δικαιώματος προσδιορίζεται σύμφωνα με τις απαιτήσεις του εθνικού δικαίου και σύμφωνα με τον στόχο να παρέχεται στο ενδιαφερόμενο κοινό ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη εντός του πεδίου εφαρμογής της παρούσας σύμβασης. Για τον σκοπό αυτόν, κρίνεται επαρκές για τον σκοπό του στοιχείου α′, το συμφέρον οποιουδήποτε μη κυβερνητικού οργανισμού ο οποίος πληροί τις απαιτήσεις που αναφέρονται στο άρθρο 2, παράγραφος 5. Οι εν λόγω οργανισμοί θεωρείται επίσης ότι έχουν δικαιώματα που μπορούν να προσβληθούν για τον σκοπό του στοιχείου β′.

[4] Διακήρυξη της Λούκα, που εγκρίθηκε κατά την πρώτη σύνοδο των μερών, προσάρτημα, ECE/MP. PP/2/Add. 1, 2 Απριλίου 2004.

[5] Barritt, E., *The Foundations of the Aarhus Convention*, Hart Publishing, 2020, Λονδίνο, σ. 12.

[…]

3. Επιπλέον, και υπό την επιφύλαξη των διαδικασιών επανεξέτασης που αναφέρονται στις παραγράφους 1 και 2, κάθε μέρος εξασφαλίζει ότι, σε περίπτωση που πληροί τα τυχόν κριτήρια που καθορίζονται στο εθνικό του δίκαιο, το κοινό διαθέτει πρόσβαση σε διοικητικές ή δικαστικές διαδικασίες, προκειμένου να προσβάλει πράξεις και παραλείψεις από ιδιώτες και δημόσιες αρχές, οι οποίες συνιστούν παράβαση διατάξεων του εθνικού του δικαίου σχετικά με το περιβάλλον.

4. Επιπλέον, και υπό την επιφύλαξη της παραγράφου 1, οι διαδικασίες που αναφέρονται στις παραγράφους 1, 2 και 3 προβλέπουν κατάλληλη και αποτελεσματική επανόρθωση, συμπεριλαμβανομένων προσωρινών μέτρων, όπως ενδείκνυται, και είναι αμερόληπτες, δίκαιες, έγκαιρες και μη απαγορευτικά δαπανηρές. […]»

Το δίκαιο της Ένωσης

5. Το άρθρο 8, στοιχείο α′, σημείο i, της οδηγίας 1999/31/ΕΚ[6], το οποίο επιγράφεται «Προϋποθέσεις για τη χορήγηση άδειας», ορίζει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι:

α) η αρμόδια αρχή εκδίδει άδεια λειτουργίας χώρου ταφής μόνον εφόσον πληρούνται οι ακόλουθες προϋποθέσεις:

   i) η μελέτη του χώρου ταφής πληροί όλες τις απαιτήσεις της παρούσας οδηγίας, συμπεριλαμβανομένων των παραρτημάτων, με την επιφύλαξη του άρθρου 3, παράγραφοι 4 και 5.»

Το ρουμανικό δίκαιο

Νόμος 51/1995 περί οργανώσεως και ασκήσεως του δικηγορικού επαγγέλματος

6. Το άρθρο 5, παράγραφος 5, του Legea nr. 51/1995 pentru organizarea și exercitarea profesiei de avocat (νόμου 51/1995 περί οργανώσεως και ασκήσεως του δικηγορικού επαγγέλματος) (στο εξής: νόμος 51/1995) ορίζει τα εξής:

«Η αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία συστήνεται από δύο ή περισσότερους δικηγόρους οι οποίοι διαθέτουν άδεια ασκήσεως επαγγέλματος. Στην αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία δύνανται να ασκούν το επάγγελμά τους και συνεργαζόμενοι δικηγόροι ή έμμισθοι δικηγόροι […].»

[6] Οδηγία του Συμβουλίου, της 26ης Απριλίου 1999, περί υγειονομικής ταφής των αποβλήτων (ΕΕ 1999, L 182, σ. 1).

Ο κανονισμός του δικηγορικού επαγγέλματος

7. Το άρθρο 196, παράγραφος 3, του Statutul profesiei de avocat din 3 decembrie 2011 (κανονισμού του δικηγορικού επαγγέλματος της 3ης Δεκεμβρίου 2011) (στο εξής: επαγγελματικός κανονισμός δικηγόρων), ο οποίος εκδόθηκε από την Uniunea Națională a Barourilor din România (εθνική ένωση δικηγορικών συλλόγων Ρουμανίας), ορίζει τα εξής:

«(3) Για τις διαφορές που ανακύπτουν από την άσκηση επαγγελματικής δραστηριότητας, η αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία δύναται να παρίσταται ως διάδικος, ακόμη και αν δεν έχει νομική προσωπικότητα».

Νόμος περί διοικητικών διαφορών 554/2004

8. Το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 2, του Legea contenciosului administrativ nr. 554/2004 (νόμου 554/2004 περί διοικητικών διαφορών) ορίζει τα εξής:

«(1) Όποιος θεωρεί ότι δημόσια αρχή θίγει ένα από τα δικαιώματα ή τα έννομα συμφέροντά του με διοικητική πράξη ή λόγω της μη εξέτασης αιτήματός του εντός της προβλεπόμενης από τον νόμο προθεσμίας δύναται να προσφύγει, ενώπιον του αρμόδιου επί των διοικητικών διαφορών δικαστηρίου, προκειμένου να επιτύχει την ακύρωση της προσβαλλομένης πράξεως, την αναγνώριση του προβαλλόμενου δικαιώματος ή εννόμου συμφέροντος και την αποκατάσταση της προκληθείσας ζημίας. Το έννομο συμφέρον μπορεί να είναι είτε ιδιωτικό είτε δημόσιο.

(2) Δύναται επίσης να προσφύγει ενώπιον του αρμόδιου επί των διοικητικών διαφορών δικαστηρίου πρόσωπο του οποίου τα δικαιώματα ή τα έννομα συμφέροντα θίγονται από ατομική διοικητική πράξη με αποδέκτη άλλο υποκείμενο δικαίου.»

9. Κατά το άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχεία p, r και s, του νόμου 554/2004 περί διοικητικών διαφορών:

«(1) Για τους σκοπούς του παρόντος νόμου, οι ακόλουθοι όροι και εκφράσεις έχουν την εξής έννοια:

p) ιδιωτικό έννομο συμφέρον – η δυνατότητα να απαιτηθεί ορισμένη συμπεριφορά, για την πραγμάτωση ενός προκαθορισμένου ιδιωτικού δικαιώματος μελλοντικού και προβλέψιμου·

r) δημόσιο έννομο συμφέρον – συμφέρον που αφορά την έννομη τάξη και τη συνταγματική δημοκρατία, την κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ελευθεριών και υποχρεώσεων των πολιτών, την ικανοποίηση των αναγκών του κοινωνικού συνόλου, την άσκηση των εξουσιών των δημοσίων αρχών·

s) ενδιαφερόμενοι κοινωνικοί οργανισμοί – μη κυβερνητικοί φορείς, συνδικαλιστικές οργανώσεις, ενώσεις, ιδρύματα και άλλοι οργανισμοί που έχουν ως σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων διαφόρων κατηγοριών πολιτών ή, ενδεχομένως, την εύρυθμη λειτουργία των δημόσιων διοικητικών υπηρεσιών».

10. Το άρθρο 8, παράγραφος 1α, του νόμου 554/2004 περί διοικητικών διαφορών ορίζει τα εξής:

«Τα φυσικά πρόσωπα και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου δύνανται να προσφεύγουν ενώπιον δικαστηρίου για την προστασία δημοσίου εννόμου συμφέροντος μόνον επικουρικώς,

όταν η προσβολή του δημοσίου συμφέροντος απορρέει λογικά από την προσβολή ιδιωτικού δικαιώματος ή ιδιωτικού εννόμου συμφέροντος».

Έκτακτο κυβερνητικό διάταγμα 195/2005 για την προστασία του περιβάλλοντος

11. Το άρθρο 5, στοιχείο d, του Ordonanța de urgență a Guvernului nr. 195/2005 privind protecția mediulu (έκτακτου κυβερνητικού διατάγματος 195/2005 για την προστασία του περιβάλλοντος) (στο εξής: OUG 195/2005) ορίζει τα εξής:

«Το κράτος αναγνωρίζει το δικαίωμα κάθε πολίτη σε ένα "υγιές και οικολογικά ισορροπημένο περιβάλλον", εξασφαλίζοντάς του:

d) το δικαίωμα να αποτείνεται, απευθείας ή μέσω οργανώσεων προστασίας του περιβάλλοντος, στις διοικητικές ή/και δικαστικές αρχές, ανάλογα με την περίπτωση, για περιβαλλοντικά θέματα, ανεξαρτήτως του αν επήλθε ή όχι ζημία.»

12. Το άρθρο 20, παράγραφοι 5 και 6, του OUG 195/2005 ορίζει τα εξής:

«(5) Η πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη διέπεται από τις ισχύουσες ρυθμίσεις.

(6) Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις προστασίας του περιβάλλοντος έχουν το δικαίωμα να προσφεύγουν ενώπιον δικαστηρίου για περιβαλλοντικά θέματα και νομιμοποιούνται ενεργητικώς για τις διαφορές που αφορούν το περιβάλλον».

II. Το νομικό πλαίσιο, η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

13. Η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης [στο εξής: αναιρεσείουσα] είναι αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία. Πρωτοδίκως άσκησε προσφυγή-αγωγή [στο εξής: προσφυγή] ενώπιον του Tribunalul Cluj (πρωτοδικείου Cluj, Ρουμανία) στρεφόμενη κατά των αναιρεσίβλητων τοπικών αρχών, ζητώντας, αφενός, την ακύρωση των διοικητικών αποφάσεων σχετικά με την έγκριση του ρυθμιστικού σχεδίου και της οικοδομικής άδειας (στο εξής: προσβαλλόμενες διοικητικές πράξεις) για τον χώρο υγειονομικής ταφής απορριμμάτων της Pojorâta (Ρουμανία) (στο εξής: χώρος υγειονομικής ταφής) και, αφετέρου, την κατεδάφισή του.

14. Η αναιρεσείουσα στήριξε την ενεργητική νομιμοποίησή της στα συμφέροντα των τριών δικηγόρων που την απαρτίζουν. Το συμφέρον αυτό συνίστατο, κατ' ουσίαν, στον «ισχυρό αντίκτυπο» τον οποίο η αναιρεσείουσα υποστήριξε ότι είχε το ζήτημα του χώρου υγειονομικής ταφής στα μέλη της, λόγω των αλγεινών αισθημάτων που τους προκαλούσε. Η αναιρεσείουσα ισχυρίστηκε επίσης ότι ενεργούσε στο πλαίσιο της προάσπισης του γενικού συμφέροντος της περιφέρειας Bukovina (Ρουμανία) και του πληθυσμού της. Επισήμανε ότι τα μέλη της θέλησαν να χρησιμοποιήσουν τα νομικά μέσα που διαθέτουν λόγω του επαγγέλματός τους, προκειμένου να υπερασπιστούν το περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία. Όσον αφορά την ουσία της προσφυγής, η αναιρεσείουσα προέβαλε διάφορα επιχειρήματα σχετικά με τον παράνομο χαρακτήρα των προσβαλλομένων διοικητικών πράξεων.

15. Οι αναιρεσίβλητες αντέτειναν ότι η αναιρεσείουσα δεν είχε ούτε ικανότητα διαδίκου ούτε ενεργητική νομιμοποίηση. Επί της ουσίας της προσφυγής, υποστήριξαν ότι η κατασκευή του χώρου υγειονομικής ταφής πληροί όλες τις τεχνικές προδιαγραφές της οδηγίας 1999/31.

16. Με απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 2019, το Tribunalul Cluj (πρωτοδικείο Cluj) έκρινε ότι, δεδομένου ότι η αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία είχε δικαιοπρακτική ικανότητα κατά το εθνικό δίκαιο, έπρεπε να έχει και ικανότητα διαδίκου. Ως εκ τούτου, απέρριψε την ένσταση κατά το μέρος που αφορούσε την έλλειψη ικανότητας διαδίκου της εταιρίας. Αντιθέτως, το Tribunalul Cluj (πρωτοδικείο Cluj) δέχθηκε την ένσταση κατά το μέρος που αφορούσε την έλλειψη ενεργητικής νομιμοποίησης και εννόμου συμφέροντος της εταιρίας. Συγκεκριμένα, έκρινε ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8, παράγραφος 1α, του νόμου 554/2004 περί διοικητικών διαφορών, δυνατότητα προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου για την προστασία δημοσίου εννόμου συμφέροντος παρέχεται μόνον επικουρικώς, όταν η προσβολή του δημοσίου συμφέροντος απορρέει από την προσβολή δικαιώματος ή ιδιωτικού εννόμου συμφέροντος. Αποφάνθηκε ότι, στο πλαίσιο του OUG 195/2005, το οποίο διέπει την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα, πρέπει να γίνεται διάκριση μεταξύ περιβαλλοντικών μη κυβερνητικών οργανώσεων (στο εξής: ΜΚΟ) και λοιπών προσώπων. Πράγματι, σε αντίθεση με τις περιβαλλοντικές ΜΚΟ οι οποίες νομιμοποιούνται ενεργητικώς στις περιβαλλοντικές διαφορές, όλα τα λοιπά πρόσωπα, όπως η αναιρεσείουσα, πρέπει να πληρούν τις γενικές απαιτήσεις περί ενεργητικής νομιμοποίησης, οι οποίες υπαγορεύουν ότι η θεμελίωσή της εξαρτάται από την απόδειξη της ύπαρξης προσβολής δικαιώματος ή εννόμου συμφέροντος. Εφόσον η αναιρεσείουσα άσκησε προσφυγή επιδιώκοντας «αντικειμενική ένδικη προστασία», ήτοι την προστασία δημοσίου συμφέροντος, χωρίς να επικαλεστεί την ύπαρξη προσβολής δικαιώματος ή ιδιωτικού εννόμου συμφέροντος, το Tribunalul Cluj (πρωτοδικείο Cluj) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αναιρεσείουσα δεν νομιμοποιούνταν ενεργητικώς.

17. Η αναιρεσείουσα και το Consiliul Județean Suceava (επαρχιακό συμβούλιο Suceava, Ρουμανία) προσέβαλαν την απόφαση του Tribunalul Cluj (πρωτοδικείου Cluj) ενώπιον του Curtea de Apel Cluj (εφετείου Cluj, Ρουμανία). Με την υπ' αριθ. 1195 απόφαση της 26ης Σεπτεμβρίου 2019, το δικαστήριο αυτό, απορρίπτοντας την αντίθετη αναίρεση την οποία άσκησε το επαρχιακό συμβούλιο Suceava και δεχόμενο τα αιτήματα της αναιρεσείουσας, αναίρεσε την απόφαση του Tribunalul Cluj (πρωτοδικείου Cluj) και ανέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του τελευταίου.

18. Κατά την αναιρετική διαδικασία, το επαρχιακό συμβούλιο Suceava υπέβαλε στο Înalta Curte de Casație și Justiție (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Ρουμανία) αίτημα παραπομπής της υπόθεσης σε άλλο δικαστήριο. Το αίτημα έγινε δεκτό. Κατόπιν τούτου, η υπόθεση παραπέμφθηκε στο αιτούν δικαστήριο, το Curtea de Apel Târgu Mureș (εφετείο Târgu Mureș). Η αποδοχή του αιτήματος παραπομπής είχε ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση της αποφάσεως του Curtea de Apel Cluj (εφετείου Cluj).

19. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι ο γενικός κανόνας για την ενεργητική νομιμοποίηση στις διοικητικές διαφορές υπαγορεύει τη θεμελίωσή της σε «υποκειμενική ένδικη προστασία», δηλαδή απαιτείται να προβάλλονται ιδιωτικά δικαιώματα ή συμφέροντα. Διευκρινίζει ότι πρόκειται για περιπτώσεις στις οποίες το ζημιωθέν πρόσωπο έχει ίδιο συμφέρον, το οποίο ο νομοθέτης ορίζει ως «ιδιωτικό έννομο συμφέρον». Μόνον επικουρικώς, αφού προβληθεί ιδιωτικό έννομο συμφέρον, μπορεί φυσικό ή νομικό πρόσωπο ή ενδιαφερόμενος οργανισμός να επιδιώξει «αντικειμενική ένδικη προστασία» με σκοπό την προάσπιση δημοσίου εννόμου συμφέροντος.

20. Ειδικότερα στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, το αιτούν δικαστήριο σημειώνει ότι το OUG 195/2005 αναγνωρίζει τη δυνατότητα αντικειμενικής ένδικης προστασίας. Ωστόσο, η κατηγορία των προσώπων που μπορούν να επικαλεστούν κατά κύριο λόγο και άμεσα δημόσιο έννομο συμφέρον περιορίζεται στις περιβαλλοντικές ΜΚΟ. Για όλα τα λοιπά μέλη του κοινού, η πρόσβαση στη δικαιοσύνη διέπεται από τους γενικούς κανόνες περί διοικητικών διαφορών.

21. Στην υπόθεση της κύριας δίκης, η αναιρεσείουσα είναι αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία η οποία, κατά τον νόμο, έχει περιορισμένη ικανότητα διαδίκου για διαφορές που ανακύπτουν κατά την άσκηση της επαγγελματικής της δραστηριότητας.

22. Το αιτούν δικαστήριο διαπιστώνει ότι η αναιρεσείουσα υποστήριξε ότι άσκησε την προσφυγή επ' ονόματί της προκειμένου να προασπίσει τα συμφέροντα των τριών δικηγόρων που την απαρτίζουν. Με αυτό το δεδομένο, το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι το πρώτο προδικαστικό ερώτημα περιλαμβάνει δύο πτυχές. Η πρώτη πτυχή αφορά το αν η αναιρεσείουσα μπορεί να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στην έννοια του «κοινού» κατά το άρθρο 2, παράγραφος 4, και το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης. Η δεύτερη πτυχή αφορά το αν η αναιρεσείουσα δύναται, για τους ίδιους σκοπούς, να στηριχθεί σε δικαιώματα και συμφέροντα των φυσικών προσώπων που την απαρτίζουν.

23. Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως του Δικαστηρίου σε μία από τις πτυχές του πρώτου ερωτήματος, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει εθνική διάταξη που εξαρτά την πρόσβαση αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας στη δικαιοσύνη από την ύπαρξη ιδίου συμφέροντος ή από την προϋπόθεση ότι, ασκώντας την ένδικη προσφυγή, η εταιρία αυτή επιδιώκει την προστασία έννομης κατάστασης συνδεόμενης άμεσα με τον σκοπό για τον οποίο συστάθηκε.

24. Το τρίτο προδικαστικό ερώτημα σχετίζεται με τον κανόνα του άρθρου 9, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους ότι η ένδικη διαδικασία δεν πρέπει να έχει απαγορευτικό κόστος. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι τα άρθρα 451 έως 453 του Codul de proecudură civilă (κώδικα πολιτικής δικονομίας) (στο εξής: κώδικας πολιτικής δικονομίας) ορίζουν λεπτομερώς σε τι συνίστανται τα δικαστικά έξοδα (δικαστικά έξοδα αποδοτέα στο Δημόσιο, αμοιβές δικηγόρων, συμβούλων, ποσά αποδοτέα στους μάρτυρες κ.λπ.), ποιος διάδικος μπορεί να καταδικασθεί στα δικαστικά έξοδα (ηττηθείς διάδικος, κατόπιν αιτήματος του νικήσαντος διαδίκου), καθώς και τα διάφορα κριτήρια τα οποία μπορεί να εφαρμόσει το δικαστήριο ώστε να μειώσει, αιτιολογημένα, την αμοιβή των δικηγόρων. Η δυνατότητα μείωσης της αμοιβής υφίσταται ειδικότερα, όταν λαμβανομένων υπόψη των περιστάσεων της υπόθεσης, οι αμοιβές αυτές είναι προδήλως δυσανάλογες προς την αξία ή την πολυπλοκότητα της υπόθεσης ή προς την εργασία του δικηγόρου.

25. Εντούτοις, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν οι προαναφερθείσες διατάξεις του εθνικού δικαίου περιέχουν επαρκή κριτήρια βάσει των οποίων ένας ιδιώτης μπορεί να αξιολογήσει και να προβλέψει το σημαντικό κόστος που συνεπάγονται οι ένδικες διαφορές με αντικείμενο τη μη τήρηση των κανόνων περί προστασίας του περιβάλλοντος. Τονίζει ότι τα έξοδα αυτά ενδέχεται να αποθαρρύνουν έναν ιδιώτη από την άσκηση σχετικής ένδικης προσφυγής.

26. Εντός αυτού του πραγματικού και νομικού πλαισίου, το Curtea de Apel Târgu Mureș (εφετείο Târgu Mureș) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχουν το άρθρο 47, [πρώτο εδάφιο, του Χάρτη], σε συνδυασμό με το άρθρο 19, [παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ] και το άρθρο 2, παράγραφος 4, σε συνδυασμό με το άρθρο 9, παράγραφος 3, της [Σύμβασης του Ώρχους], την έννοια ότι εμπίπτει στην έννοια του "κοινού" νομική οντότητα, όπως μια αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία, η οποία δεν

επικαλείται προσβολή δικαιώματος ή συμφέροντος αυτής της νομικής οντότητας, αλλά προσβολή των δικαιωμάτων και συμφερόντων φυσικών προσώπων, ήτοι των δικηγόρων που συγκροτούν αυτή τη μορφή οργάνωσης επαγγελματιών, [και] μπορεί μια τέτοια οντότητα να θεωρηθεί ως ομάδα φυσικών προσώπων η οποία ενεργεί μέσω ένωσης ή οργάνωσης κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 4, της σύμβασης;

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, λαμβανομένων υπόψη [τόσο] των σκοπών του άρθρου 9, παράγραφος 3, της σύμβασης όσο και του σκοπού της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που παρέχονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχουν το άρθρο 9, παράγραφος 3, της σύμβασης, και το άρθρο 47, [πρώτο και δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη], σε συνδυασμό με το άρθρο 19, [παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ], την έννοια ότι αντιτίθενται σε διάταξη του εθνικού δικαίου η οποία εξαρτά την πρόσβαση μιας τέτοιας αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας στη δικαιοσύνη από την απόδειξη της ύπαρξης ιδίου συμφέροντος ή από το ότι διά της προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου επιχειρείται η προστασία νομικής κατάστασης η οποία συνδέεται άμεσα με τον σκοπό για τον οποίο συστάθηκε η εν λόγω μορφή οργάνωσης, εν προκειμένω, η αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία;

3) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο πρώτο και στο δεύτερο ερώτημα, ή ανεξαρτήτως των απαντήσεων στα δύο αυτά ερωτήματα, έχουν τα άρθρα 9, παράγραφοι 3, 4 [και] 5 της σύμβασης και το άρθρο 47, [πρώτο και δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη], σε συνδυασμό με το άρθρο 19, [παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ], την έννοια ότι η κατάλληλη και αποτελεσματική επανόρθωση, συμπεριλαμβανομένων των προσωρινών μέτρων, η οποία δεν είναι "απαγορευτικά δαπανηρή", προϋποθέτει κανόνες και/ή κριτήρια για τον περιορισμό των εξόδων που βαρύνουν τον ηττηθέντα διάδικο, υπό την έννοια ότι το εθνικό δικαστήριο πρέπει να διασφαλίζει την τήρηση της απαίτησης περί μη απαγορευτικού κόστους, λαμβάνοντας υπόψη [τόσο] το συμφέρον του προσώπου που επιδιώκει την προστασία των δικαιωμάτων του, όσο και το γενικό συμφέρον για την προστασία του περιβάλλοντος;»

27. Το επαρχιακό συμβούλιο Suceava, η Ιρλανδία, η Πολωνική Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις. Η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης, το επαρχιακό συμβούλιο Suceava, η Ιρλανδία και η Επιτροπή ανέπτυξαν προφορικώς τις παρατηρήσεις τους κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση της 4ης Μαΐου 2023.

III. Εκτίμηση

Προκαταρκτικές παρατηρήσεις

Τα δικαιώματα που αντλεί η αναιρεσείουσα από το δίκαιο της Ένωσης

28. Με τις γραπτές παρατηρήσεις της, η Επιτροπή επισήμανε ότι η υπόθεση της κύριας δίκης εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου περιβάλλοντος της Ένωσης. Ειδικότερα, τόνισε ότι η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως μνημονεύει τόσο την οδηγία 1999/31 όσο και την οδηγία 2011/92/ΕΕ[7] καθώς και ότι οι προσβαλλόμενες διοικητικές πράξεις εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης.

[7] Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον (ΕΕ 2012, L 26, σ. 1).

29. Εντούτοις, η Επιτροπή εξέφρασε ορισμένες επιφυλάξεις ως προς τη σαφήνεια της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι το αιτούν δικαστήριο δεν διευκρίνισε ποια δικαιώματα αντλεί η αναιρεσείουσα από το δίκαιο της Ένωσης ούτε πώς ο «ισχυρός αντίκτυπος» –τον οποίο φέρεται να είχε το ζήτημα του χώρου υγειονομικής ταφής στα μέλη της– θα μπορούσε να ασκεί επιρροή υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης[8]. Τούτου δοθέντος, η Επιτροπή, παραπέμποντας στην πάγια νομολογία σύμφωνα με την οποία τα προδικαστικά ερωτήματα που αφορούν το δίκαιο της Ένωσης τεκμαίρονται λυσιτελή[9], καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα προδικαστικά ερωτήματα είναι παραδεκτά.

30. Συμμερίζομαι την άποψη της Επιτροπής ότι η υπόθεση της κύριας δίκης εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης. Κατ' αρχάς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφαίνεται προδικαστικώς επί της ερμηνείας της Σύμβασης του Ώρχους, η οποία υπογράφηκε από την Κοινότητα και στη συνέχεια εγκρίθηκε με την απόφαση 2005/370, της οποίας οι διατάξεις αποτελούν, επομένως, αναπόσπαστο μέρος της έννομης τάξεως της Ένωσης[10]. Εν συνεχεία, από την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι ο επίμαχος χώρος υγειονομικής ταφής κατασκευάστηκε σύμφωνα με τις απαιτήσεις της οδηγίας 1999/31 και ότι υποβλήθηκε σε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων σύμφωνα με την οδηγία 2011/92.

31. Πράγματι, το αιτούν δικαστήριο δεν διευκρίνισε ποια δικαιώματα αντλεί η αναιρεσείουσα από το δίκαιο της Ένωσης. Ερωτηθείσα επ' αυτού κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η αναιρεσείουσα ισχυρίστηκε ότι αντλεί από το δίκαιο της Ένωσης δικονομικά δικαιώματα τα οποία απορρέουν από την οδηγία 1999/31, την οδηγία 2001/42/ΕΚ[11] και την οδηγία 2011/92. Όσον αφορά την οδηγία 2001/42, η αναιρεσείουσα ισχυρίστηκε ότι, πριν από την έγκριση του ρυθμιστικού σχεδίου υγειονομικής ταφής απορριμμάτων, δεν προηγήθηκε εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων και ότι υπήρξε προσβολή του δικαιώματος ενημέρωσης του κοινού. Όσον αφορά την οδηγία 2011/92, η αναιρεσείουσα ανέφερε ότι είχε διενεργηθεί εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων, αλλά ότι η διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν πλημμελής και ότι υπήρξε προσβολή του δικαιώματος ενημέρωσης του κοινού κατά το άρθρο 11 της οδηγίας 2011/92. Η αναιρεσείουσα δεν έδωσε αντίστοιχες εξηγήσεις σε σχέση με την οδηγία 1999/31.

32. Συναφώς, επισημαίνεται ότι τα προδικαστικά ερωτήματα αφορούν μόνον το άρθρο 9, παράγραφος 3 και παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους. Εν συνεχεία, από την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι, επί της ουσίας της υποθέσεως, η αναιρεσείουσα προέβαλε διάφορα επιχειρήματα σχετικά με τον παράνομο χαρακτήρα των προσβαλλομένων διοικητικών πράξεων, ενώ οι αναιρεσίβλητες υποστήριξαν ότι ο χώρος υγειονομικής ταφής πληρούσε όλες τις τεχνικές προδιαγραφές της οδηγίας 1999/31.

33. Υπενθυμίζεται επ' αυτού ότι, κατά το άρθρο 8 της οδηγίας 1999/31, οι αρμόδιες αρχές χορηγούν την άδεια λειτουργίας χώρου υγειονομικής ταφής μόνον εφόσον έχουν βεβαιωθεί ότι πληρούνται όλες οι αναγκαίες προϋποθέσεις. Στο μέτρο που η προσφυγή αφορά τυχόν παραβάσεις των υποχρεώσεων που επιβάλλει η οδηγία αυτή[12], συμφωνώ με το επιχείρημα της

8 Η Επιτροπή παραπέμπει, συναφώς, στην απόφαση της 8ης Μαρτίου 2011, Lesoochranárske zoskupenie (C-240/09, EU:C:2011:125, σκέψη 47).

9 Η Επιτροπή παραπέμπει στην απόφαση της 7ης Ιουλίου 2022, Coca-Cola European Partners Deutschland (C-257/21 και C-258/21, EU:C:2022:529, σκέψη 35).

10 Πρβλ. απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2022, Deutsche Umwelthilfe (Έγκριση τύπου μηχανοκίνητων οχημάτων) (C-873/19, EU:C:2022:857, σκέψη 48).

11 Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Ιουνίου 2001, σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων (ΕΕ 2001, L 197, σ. 30).

12 Πρβλ. απόφαση της 20ής Δεκεμβρίου 2017, Protect Natur-, Arten- und Landschaftsschutz Umweltorganisation (C-664/15, EU:C:2017:987, σκέψη 34).

Πολωνικής Κυβερνήσεως ότι η απάντηση στην αίτηση προδικαστικής αποφάσεως μπορεί να στηριχθεί στην παραδοχή ότι η αναιρεσείουσα επικαλείται, μεταξύ άλλων, παράβαση των υποχρεώσεων που απορρέουν από την οδηγία 1999/31. Τούτο αρκεί ώστε να απαντήσει το Δικαστήριο στα υποβληθέντα ερωτήματα χωρίς να χρειάζεται να εξετάσει περαιτέρω εάν ασκούν επιρροή λοιπές ενωσιακές οδηγίες σχετικές με το περιβάλλον.

34. Κατά συνέπεια, τα προδικαστικά ερωτήματα είναι λυσιτελή από την άποψη του δικαίου της Ένωσης, στον βαθμό που ο δικαστικός έλεγχος των προσβαλλομένων διοικητικών πράξεων αφορά τυχόν παραβάσεις των υποχρεώσεων τις οποίες προβλέπει η οδηγία 1999/31. Τα εν λόγω προδικαστικά ερωτήματα μπορούν να αναδιατυπωθούν αναλόγως [13].

Επί του άρθρου 19 ΣΕΕ και του άρθρου 47 του Χάρτη

35. Με τα προδικαστικά ερωτήματα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί την ερμηνεία του άρθρου 2, παράγραφος 4, και του άρθρου 9, παράγραφοι 3 και 4, της Σύμβασης του Ώρχους υπό το πρίσμα του άρθρου 19 ΣΕΕ και του άρθρου 47 του Χάρτη. Εντούτοις, όπως επισήμανε η Επιτροπή με τις γραπτές παρατηρήσεις της, η προβλεπόμενη στο άρθρο 19, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ υποχρέωση των κρατών μελών να προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η πραγματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης απορρέει επίσης από το άρθρο 47 του Χάρτη. Υπό τις συνθήκες αυτές, η ανάλυση του δεύτερου και του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος θα στηριχθεί αποκλειστικώς στο άρθρο 47 του Χάρτη, δεδομένου ότι δεν κρίνεται αναγκαία η διενέργεια χωριστής ανάλυσης του άρθρου 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ προκειμένου να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα του αιτούντος δικαστηρίου και να επιλυθούν οι διαφορές των οποίων αυτό έχει επιληφθεί [14]. Το δε πρώτο προδικαστικό ερώτημα, για τους λόγους που θα εκθέσω εξετάζοντάς το αμέσως παρακάτω, δεν χρειάζεται να αναλυθεί υπό το πρίσμα καμίας από τις ανωτέρω δύο διατάξεις.

Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

36. Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν, στο πλαίσιο διαφοράς με αντικείμενο παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος, μπορεί μια αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία να θεωρηθεί ότι ανήκει στο «κοινό» κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 4, σε συνδυασμό με το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους και υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, σε περίπτωση που δεν επικαλείται προσβολή δικού της δικαιώματος ή συμφέροντος, αλλά των δικαιωμάτων και συμφερόντων των μελών που την απαρτίζουν. Ερωτά επίσης αν τα φυσικά πρόσωπα που απαρτίζουν την αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία, ήτοι οι δικηγόροι, μπορούν να θεωρηθούν ως «ομάδα» φυσικών προσώπων η οποία ενεργεί μέσω ένωσης ή οργανισμού κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους.

[13] Ως προς το ζήτημα αυτό, υπενθυμίζεται ότι, κατά πάγια νομολογία, στο πλαίσιο της διαδικασίας συνεργασίας μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου την οποία θεσπίζει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, εναπόκειται στο Δικαστήριο να δώσει στο εθνικό δικαστήριο χρήσιμη απάντηση που να του παρέχει τη δυνατότητα επίλυσης της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί. Υπό το πρίσμα αυτό, το Δικαστήριο μπορεί να αναδιατυπώσει, εφόσον είναι αναγκαίο, τα ερωτήματα που του έχουν υποβληθεί (απόφαση της 17ης Νοεμβρίου 2022, Porr Bau, C-238/21, EU:C:2022:885, σκέψη 24 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

[14] Πρβλ. απόφαση της 19ης Νοεμβρίου 2019, A. K. κ.λπ. (Ανεξαρτησία του πειθαρχικού τμήματος του Ανωτάτου Δικαστηρίου) (C-585/18, C-624/18 και C-625/18, EU:C:2019:982, σκέψη 169).

Προκαταρκτικές παρατηρήσεις σχετικά με το ποιος μπορεί να θεωρηθεί ως «κοινό»

37. Υπενθυμίζεται, πρώτον, ότι η έννοια του «κοινού» ορίζεται στο άρθρο 2, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους ως «ένα ή περισσότερα φυσικά ή νομικά πρόσωπα και, σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία ή πρακτική, οι ενώσεις, οργανώσεις ή ομάδες αυτών». Ο ορισμός είναι τόσο ευρύς ώστε να περιλαμβάνει, όπως επισήμαναν η Επιτροπή και η Ιρλανδία, κατ' ουσίαν *οποιοδήποτε πρόσωπο*, εφόσον πληρούνται οι σχετικές έννομες απαιτήσεις. Η ερμηνεία αυτή επιρρωννύεται από τον Οδηγό για την εφαρμογή της Σύμβασης του Ώρχους, κατά τον οποίο το «κοινό» πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι περιλαμβάνει «*κάθε πρόσωπο*» [15].

38. Όσον αφορά, ειδικότερα, τον προσδιορισμό των «ενώσεων, οργανώσεων ή ομάδων» φυσικών ή νομικών προσώπων που αποτελούν μέρος του «κοινού» κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους, διαπιστώνεται ότι, όταν οι «ενώσεις, οργανώσεις ή ομάδες» έχουν νομική προσωπικότητα, εμπίπτουν, εν πάση περιπτώσει, στην έννοια του νομικού προσώπου. Στον οδηγό για την εφαρμογή της Σύμβασης του Ώρχους αναφέρεται ότι «[η] διατύπωση, συνεπώς, έχει την έννοια ότι οι ενώσεις, οργανώσεις ή ομάδες *χωρίς νομική προσωπικότητα* μπορούν επίσης να θεωρηθούν μέλη του κοινού βάσει της Σύμβασης» [16]. Ωστόσο, η συμπερίληψη των «ενώσεων, οργανώσεων ή ομάδων» χωρίς νομική προσωπικότητα στον ορισμό του «κοινού» τελεί υπό την επιφύλαξη της παραπομπής στην *εθνική νομοθεσία ή πρακτική*. Κατά συνέπεια, όπως αναφέρεται στον οδηγό για την εφαρμογή της Σύμβασης του Ώρχους, «*οι ad hoc σχηματισμοί* μπορούν να θεωρηθούν μέλη του κοινού μόνον εφόσον πληρούνται οι απαιτήσεις που τυχόν προβλέπονται από την εθνική νομοθεσία ή πρακτική», αλλά «τυχόν τέτοιες απαιτήσεις πρέπει να συνάδουν με τον σκοπό της Σύμβασης, ο οποίος συνίσταται στη διασφάλιση ευρείας πρόσβασης στα δικαιώματα που αυτή παρέχει» [17]. Επιπλέον, κατά την εφαρμογή των απαιτήσεων αυτών, θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το άρθρο 3, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους, το οποίο προβλέπει την υποχρέωση των μερών να «παρέχουν την ενδεδειγμένη αναγνώριση και υποστήριξη των ενώσεων, οργανισμών ή ομάδων που προωθούν την περιβαλλοντική προστασία και να διασφαλίζουν ότι οι έννομες τάξεις τους συνάδουν με την υποχρέωση αυτή».

39. Επομένως, κάθε «ένωση, οργανισμός ή ομάδα» που πληροί τις απαιτήσεις τις οποίες προβλέπει το εθνικό δίκαιο θεωρείται ότι ανήκει στο «κοινό» και δύναται να ασκήσει τα δικαιώματα που παρέχει η σύμβαση στο κοινό.

40. Δεύτερον, πρέπει να υπομνησθεί ότι το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους παρέχει στο κοινό, εφόσον πληρούνται τυχόν σχετικά κριτήρια που καθορίζονται στο εθνικό δίκαιο, το δικαίωμα να προσβάλει πράξεις και παραλείψεις οι οποίες συνιστούν παράβαση διατάξεων του εθνικού δικαίου σχετικά με το περιβάλλον. Το άρθρο 9, παράγραφος 3, αναγνωρίζει το συγκεκριμένο δικαίωμα στο κοινό «χωρίς να προσθέτει ρητώς επιπλέον

[15] Οικονομική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη, «Σύμβαση του Ώρχους: Οδηγός εφαρμογής» (2η έκδ., 2014) (στο εξής: οδηγός για την εφαρμογή της Σύμβασης του Ώρχους), σ. 55. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ο οδηγός αυτός μπορεί να θεωρηθεί ως επεξηγηματικό έγγραφο δυνάμενο, κατά περίπτωση, να ληφθεί υπόψη, μαζί με άλλα σχετικά στοιχεία, για την ερμηνεία της οικείας συμβάσεως, έστω και αν οι αναλύσεις τις οποίες περιέχει δεν είναι δεσμευτικές και δεν χαρακτηρίζονται από την κανονιστική ισχύ των διατάξεων της Σύμβασης [απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2022, Deutsche Umwelthilfe (Εγκριση τύπου μηχανοκίνητων οχημάτων), C-873/19, EU:C:2022:857, σκέψη 55 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].

[16] Οδηγός για την εφαρμογή της Σύμβασης του Ώρχους, σ. 55 (η υπογράμμιση δική μου). Βλ. Jendroska, J., «Access to Justice in the Aarhus Convention – Genesis, Legislative History and Overview of the Main Interpretation Dilemmas», *Journal for European Environmental Planning Law*, 2020 (17), σ. 372-408, σ. 386, ο οποίος παρατηρεί ότι η «συμβιβαστική διατύπωση» του άρθρου 2, παράγραφος 4, καλύπτει «κάθε μορφή με την οποία φυσικά ή νομικά πρόσωπα μπορούν να οργανωθούν νομίμως σε δεδομένο νομικό πλαίσιο, χωρίς επομένως να απαιτείται από τις ΜΚΟ να διαθέτουν νομική προσωπικότητα».

[17] Οδηγός για την εφαρμογή της Σύμβασης του Ώρχους, σ. 55.

προϋποθέσεις σχετικά με το ποια πρόσωπα από το κοινό»[18] μπορούν να απολαύουν του δικαιώματος αυτού. Ως εκ τούτου, το υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής της διατάξεως αυτής καλύπτει *όποιον* εμπίπτει στην έννοια «του κοινού» και πληροί «τα τυχόν κριτήρια που καθορίζονται στο εθνικό του δίκαιο».

41. Έτσι, κάθε ένωση, οργανισμός ή ομάδα που πληροί τις απαιτήσεις του εθνικού δικαίου έχει ικανότητα διαδίκου στο πλαίσιο του άρθρου 9, παράγραφος 3, προκειμένου να προσβάλει πράξεις ή παραλείψεις στις οποίες αναφέρεται η εν λόγω διάταξη. Το κατά πόσον συγκεκριμένο πρόσωπο που ανήκει στο «κοινό» πληροί τα κριτήρια τα οποία θέτει το εθνικό δίκαιο σχετικά με την άσκηση του δικαιώματος για πρόσβαση στη δικαιοσύνη αποτελεί ζήτημα σχετικό με την ενεργητική νομιμοποίηση και θα εξεταστεί στο πλαίσιο του δεύτερου ερωτήματος.

42. Κατά συνέπεια, για να κριθεί αν κάποιο πρόσωπο έχει ικανότητα διαδίκου ως μέλος του κοινού, δεν ασκεί επιρροή, όπως ορθώς ισχυρίστηκε η Πολωνική Κυβέρνηση, η μορφή ή ο σκοπός της ένωσης του οργανισμού ή της ομάδας, εφόσον πληρούνται οι απαιτήσεις του εθνικού δικαίου. Στο ίδιο πλαίσιο, όπως υποστήριξε η Επιτροπή, δεν ασκεί επιρροή αν το πρόσωπο αυτό προασπίζει ίδιο συμφέρον, τα συμφέροντα των μελών του ή τα συμφέροντα του κοινού.

Το ζήτημα αν η έννοια «κοινό» καταλαμβάνει αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία χωρίς νομική προσωπικότητα

43. Στην υπόθεση της κύριας δίκης, η AB&CD είναι αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία χωρίς νομική προσωπικότητα. Καίτοι δεν διαθέτει νομική προσωπικότητα, από την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι η αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία έχει ικανότητα διαδίκου για διαφορές που ανακύπτουν κατά την άσκηση της επαγγελματικής της δραστηριότητας, κατά το άρθρο 196, παράγραφος 3, του επαγγελματικού κανονισμού δικηγόρων.

44. Λαμβανομένου υπόψη του ευρέος περιεχομένου το οποίο έχει, για τους λόγους που εκτέθηκαν ανωτέρω, η έννοια του «κοινού», το γεγονός ότι η ικανότητα διαδίκου αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας περιορίζεται μόνο στις διαφορές οι οποίες ανακύπτουν κατά την άσκηση της επαγγελματικής της δραστηριότητας δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να καταλαμβάνεται τέτοια εταιρία από την έννοια «κοινό» κατά το άρθρο 2, παράγραφος 4. Ο περιορισμός αυτός αφορά πάντως τα κριτήρια που προβλέπει το εθνικό δίκαιο σε σχέση με το δικαίωμα μιας τέτοιας εταιρίας να προσφύγει στη δικαιοσύνη δυνάμει του άρθρου 9, παράγραφος 3. Περαιτέρω, το γεγονός ότι η αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία δεν επικαλείται προσβολή δικού της δικαιώματος ή συμφέροντος ως νομικής οντότητας, αλλά προσβολή των δικαιωμάτων και συμφερόντων των μελών που την απαρτίζουν, επίσης δεν αποκλείει την υπαγωγή της στην έννοια «κοινό».

Τα μέλη αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας ως «ομάδα» φυσικών προσώπων

45. Όσον αφορά τη δεύτερη πτυχή του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, αντιλαμβάνομαι ότι το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν, *ανεξαρτήτως της χρησιμοποιούμενης μορφής*, τα φυσικά πρόσωπα που απαρτίζουν αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία μπορούν να θεωρηθούν ως «ομάδα» φυσικών προσώπων η οποία ενεργεί μέσω ένωσης ή οργανισμού κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω προκαταρκτικών παρατηρήσεων, τα πρόσωπα αυτά θα μπορούσαν να

[18] Οδηγός για την εφαρμογή της Σύμβασης του Ώρχους, σ. 55.

θεωρηθούν «ομάδα» φυσικών προσώπων η οποία ενεργεί μέσω ένωσης ή οργανισμού, εφόσον πληρούνται οι απαιτήσεις του εθνικού δικαίου. Τούτο σημαίνει ότι, αν τα πρόσωπα αυτά ενεργούν ως ad hoc σχηματισμός ή ομάδα για την προστασία του περιβάλλοντος, εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να ελέγξει αν μια τέτοια ομάδα πληροί τυχόν απαιτήσεις του εθνικού δικαίου, προκειμένου να μπορεί να χαρακτηριστεί ως «κοινό».

Ερμηνεία υπό το πρίσμα του σκοπού της διασφάλισης ευρείας πρόσβασης στη δικαιοσύνη

46. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί την ερμηνεία του άρθρου 2, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη. Ωστόσο, το άρθρο 47 του Χάρτη δεν ασκεί επιρροή γι' αυτόν καθεαυτόν τον ορισμό του κοινού, αλλά για την εκτίμηση των κριτηρίων που θέτει το εθνικό δίκαιο ως προς την άσκηση ένδικης προσφυγής δυνάμει του άρθρου 9, παράγραφος 3, όπερ είναι το αντικείμενο του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος. Τούτου δοθέντος, οι απαιτήσεις τις οποίες θέτει η εθνική νομοθεσία ή πρακτική αναφορικά με τις ενώσεις, τους οργανισμούς ή τις ομάδες που μπορούν να χαρακτηριστούν ως «κοινό» πρέπει να ανταποκρίνονται στον απώτερο σκοπό της Σύμβασης του Ώρχους, ο οποίος συνίσταται στη *διασφάλιση ευρείας πρόσβασης στη δικαιοσύνη*. Μολονότι ο σκοπός της «ευρείας πρόσβασης στη δικαιοσύνη» μνημονεύεται ρητώς στο άρθρο 9, παράγραφος 2 και στις αντίστοιχες διατάξεις των οδηγιών μόνο σε συνάρτηση με τις προϋποθέσεις που αφορούν το «επαρκές συμφέρον και την προσβολή δικαιώματος» ως στοιχεία της ενεργητικής νομιμοποίησης για την άσκηση προσφυγής, αναγνωρίζεται ευρέως ότι πρόκειται για «απώτερο σκοπό» της Σύμβασης του Ώρχους και ότι δεν περιορίζεται απλώς στο άρθρο 9, παράγραφος 2 [19].

47. Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, εκτιμώ ότι, στο πλαίσιο διαφοράς με αντικείμενο παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος, μια αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στο «κοινό» κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 4, σε συνδυασμό με το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους, σε περίπτωση που δεν επικαλείται προσβολή δικού της δικαιώματος ή συμφέροντος, αλλά των δικαιωμάτων και συμφερόντων των φυσικών προσώπων, ήτοι των δικηγόρων, που την απαρτίζουν. Τα φυσικά πρόσωπα που απαρτίζουν την αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία μπορούν να θεωρηθούν «ομάδα» φυσικών προσώπων η οποία ενεργεί μέσω ένωσης ή οργανισμού κατά την έννοια των ίδιων διατάξεων, εφόσον πληρούνται οι απαιτήσεις που προβλέπονται από την εθνική νομοθεσία ή πρακτική. Οι απαιτήσεις αυτές πρέπει να διασφαλίζουν ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος

48. Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν, στο πλαίσιο διαφοράς με αντικείμενο παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος, το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, έχει την έννοια ότι δεν επιτρέπει διάταξη του εθνικού δικαίου η οποία εξαρτά τη θεμελίωση ενεργητικής νομιμοποίησης αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας από την απόδειξη της ύπαρξης ιδίου συμφέροντος ή από την προϋπόθεση ότι, διά της ένδικης προσφυγής, επιδιώκεται η προστασία έννομης κατάστασης συνδεόμενης άμεσα με τον συγκεκριμένο σκοπό για τον οποίο συστάθηκε αυτή η μορφή επαγγελματικής οργάνωσης.

[19] Προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Edwards (C-260/11, EU:C:2012:645, σημείο 48). Βλ., επίσης, Sikora, A., *Constitutionalisation of Environmental Protection in EU law*, Europa Law Publishing, Zutphen, 2020, σ. 281.

49. Από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι το ερώτημα δικαιολογείται από το γεγονός ότι η εφαρμοστέα εθνική νομοθεσία εξαρτά το παραδεκτό προσφυγής κατά διοικητικής πράξεως από την προϋπόθεση ότι ο προσφεύγων αποδεικνύει ότι η προσβαλλόμενη πράξη θίγει δικαίωμα ή έννομο συμφέρον του, το οποίο ο νομοθέτης χαρακτηρίζει ως «ιδιωτικό έννομο συμφέρον». Σύμφωνα με τη νομοθεσία αυτή, μόνον επικουρικώς, αφού επικαλεστεί ιδιωτικό έννομο συμφέρον, δύναται φυσικό ή νομικό πρόσωπο ή ενδιαφερόμενος οργανισμός να επιδιώξει «αντικειμενική ένδικη προστασία», η οποία συνίσταται στην άσκηση ένδικης προσφυγής με σκοπό την προάσπιση δημοσίου εννόμου συμφέροντος. Στον τομέα των περιβαλλοντικών διαφορών, το OUG 195/2005 αναγνωρίζει τη δυνατότητα τέτοιας «αντικειμενικής ένδικης προστασίας». Εντούτοις, τα μόνα πρόσωπα που μπορούν να επικαλεστούν κατά κύριο λόγο και άμεσα το δημόσιο έννομο συμφέρον είναι οι περιβαλλοντικές ΜΚΟ. Άλλα πρόσωπα, όπως η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης, υπόκεινται στους γενικούς κανόνες περί ενεργητικής νομιμοποίησης. Ειδικότερα, η αναιρεσείουσα ως αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία μπορεί να προσφεύγει στη δικαιοσύνη με σκοπό την προστασία έννομης κατάστασης συνδεόμενης με τον συγκεκριμένο σκοπό για τον οποίο συστάθηκε. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν αντιβαίνουν στο άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους τέτοιες προϋποθέσεις τις οποίες προβλέπει το εθνικό δίκαιο όσον αφορά τη θεμελίωση ενεργητικής νομιμοποίησης.

Απαιτήσεις ενεργητικής νομιμοποίησης και αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος δυνάμει του άρθρου 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους

50. Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι το άρθρο 9, παράγραφος 3, αναγνωρίζει στο κοινό το δικαίωμα να προσβάλει τυχόν πράξεις και παραλείψεις ιδιωτών και δημόσιων αρχών οι οποίες συνιστούν παράβαση διατάξεων του εθνικού του δικαίου σχετικά με το περιβάλλον. Εξ αυτού συνάγεται ότι, για να απολαύει των δικαιωμάτων που προβλέπει η διάταξη αυτή, ο προσφεύγων πρέπει, μεταξύ άλλων, να είναι «μέλος του κοινού» και να πληροί «τα τυχόν κριτήρια που καθορίζονται στο εθνικό του δίκαιο» [20].

51. Όσον αφορά τα «κριτήρια» στα οποία μπορούν να υπόκεινται τα ένδικα βοηθήματα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι επιτρέπεται κατ' αρχήν στα κράτη μέλη, στο πλαίσιο της εξουσίας εκτιμήσεως την οποία διαθέτουν στον τομέα αυτόν, να θεσπίζουν δικονομικούς κανόνες που να διέπουν τις προϋποθέσεις οι οποίες πρέπει να πληρούνται προκειμένου να μπορεί το κοινό να ασκήσει τα αντίστοιχα ένδικα βοηθήματα [21].

52. Εντούτοις, το Δικαστήριο έχει αποφανθεί επίσης ότι το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους, μολονότι στερείται, αυτό καθεαυτό, άμεσου αποτελέσματος στο δίκαιο της Ένωσης, εντούτοις, εξεταζόμενο σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του Χάρτη, επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να διασφαλίζουν αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων που αντλούνται από το δίκαιο της Ένωσης, και δη από τις διατάξεις του δικαίου του περιβάλλοντος [22].

[20] Απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2022, Deutsche Umwelthilfe (Εγκριση τύπου μηχανοκίνητων οχημάτων) (C-873/19, EU:C:2022:857, σκέψη 59).

[21] Πρβλ. απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2022, Deutsche Umwelthilfe (Εγκριση τύπου μηχανοκίνητων οχημάτων) (C-873/19, EU:C:2022:857, σκέψη 63).

[22] Πρβλ. απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2022, Deutsche Umwelthilfe (Εγκριση τύπου μηχανοκίνητων οχημάτων) (C-873/19, EU:C:2022:857, σκέψη 66).

53. Το δικαίωμα προσφυγής που προβλέπεται στο άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους, το οποίο έχει ως σκοπό να διασφαλίσει την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος, θα στερούνταν κάθε πρακτικής αποτελεσματικότητας, ή ακόμη και της ίδιας της ουσίας του, αν γινόταν δεκτό ότι, με την επιβολή κριτηρίων προβλεπόμενων από το εθνικό δίκαιο, ορισμένες κατηγορίες «του κοινού», και κατά μείζονα λόγο «του ενδιαφερόμενου κοινού», όπως είναι οι ενώσεις προστασίας του περιβάλλοντος οι οποίες πληρούν τις απαιτήσεις του άρθρου 2, παράγραφος 5, της Σύμβασης του Ώρχους, μπορούσαν να στερηθούν *εντελώς του δικαιώματος* προσφυγής κατά πράξεων ή παραλείψεων ιδιωτών ή δημοσίων αρχών που είναι αντίθετες σε ορισμένες κατηγορίες διατάξεων του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος [23].

54. Η διακριτική ευχέρεια κατά την εφαρμογή του άρθρου 9, παράγραφος 3, δεν σημαίνει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να επιβάλλουν κριτήρια τόσο αυστηρά ώστε να καθίσταται στην πράξη αδύνατο στις οργανώσεις για την προστασία του περιβάλλοντος να εξασφαλίζουν τον έλεγχο της τήρησης των κανόνων που απορρέουν από το ενωσιακό δίκαιο του περιβάλλοντος [24]. Συναφώς, πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι οι κανόνες αυτοί κατατείνουν, συνηθέστατα, προς το γενικό συμφέρον και όχι μόνον προς την προστασία των συμφερόντων μεμονωμένων ιδιωτών, οι δε περιβαλλοντικές οργανώσεις έχουν ως αποστολή να προασπίζουν το γενικό συμφέρον [25].

55. Μολονότι η νομολογία του Δικαστηρίου επικεντρώνεται στις απαιτήσεις ως προς την ενεργητική νομιμοποίηση των περιβαλλοντικών οργανώσεων που πληρούν τις απαιτήσεις του άρθρου 2, παράγραφος 5, το άρθρο 9, παράγραφος 3, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, αποσκοπεί στη διασφάλιση αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας σε θέματα περιβάλλοντος για όλα τα μέλη του κοινού. Η γενική αυτή αρχή ισχύει και για άλλες κατηγορίες του κοινού, συμπεριλαμβανομένων ιδίως των ενώσεων, οργανισμών ή ομάδων που προάγουν, στην πράξη, την προστασία του περιβάλλοντος, ακόμη και αν δεν χαρακτηρίζονται (ακόμη) επισήμως ως περιβαλλοντικές οργανώσεις κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 5.

56. Ως προς το ζήτημα αυτό πρέπει να επισημανθεί, πρώτον, ότι, όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί στη νομική θεωρία, το άρθρο 9, παράγραφος 3, «δεν υποδηλώνει ότι οι ΜΚΟ πρέπει να τυγχάνουν προνομιακής μεταχείρισης έναντι των ιδιωτών» [26]. Η δέκατη όγδοη αιτιολογική σκέψη της Σύμβασης του Ώρχους υπογραμμίζει την ανάγκη «να είναι προσιτοί στο κοινό, συμπεριλαμβανομένων των οργανισμών, αποτελεσματικοί δικαστικοί μηχανισμοί, ούτως ώστε να προστατεύονται τα νόμιμα συμφέροντά του και να εφαρμόζεται ο νόμος». Περαιτέρω, το άρθρο 3, παράγραφος 4, προβλέπει την υποχρέωση των μερών να παρέχουν «ενδεδειγμένη αναγνώριση και υποστήριξη των ενώσεων, οργανισμών ή ομάδων που προωθούν την περιβαλλοντική προστασία».

57. Δεύτερον, μολονότι το άρθρο 9, παράγραφος 3, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα της δέκατης όγδοης αιτιολογικής σκέψεως, δεν διακρίνει τις απαιτήσεις όσον αφορά την ενεργητική νομιμοποίηση ανάλογα με την κατηγορία των μελών του κοινού, γεγονός παραμένει ότι η διάταξη αυτή επιτρέπει στα κράτη μέλη να θεσπίζουν κριτήρια. Εντούτοις, όπως προεκτέθηκε, τα

[23] Πρβλ. απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2022, Deutsche Umwelthilfe (Έγκριση τύπου μηχανοκίνητων οχημάτων) (C-873/19, EU:C:2022:857, σκέψη 67) (η υπογράμμιση δική μου).

[24] Πρβλ. απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2022, Deutsche Umwelthilfe (Έγκριση τύπου μηχανοκίνητων οχημάτων) (C-873/19, EU:C:2022:857, σκέψη 69).

[25] Πρβλ. απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2022, Deutsche Umwelthilfe (Έγκριση τύπου μηχανοκίνητων οχημάτων) (C-873/19, EU:C:2022:857, σκέψη 68).

[26] Sobotta, C., «New Cases on Article 9 of the Aarhus Convention», *Journal for European Environmental Planning Law*, 2018, σ. 241 έως 258, σ. 244. Αντιθέτως, το άρθρο 9, παράγραφος 2, το οποίο διέπει την πρόσβαση στη δικαιοσύνη του «ενδιαφερόμενου κοινού», διακρίνει μεταξύ των περιβαλλοντικών οργανώσεων και όλων των λοιπών μελών του «ενδιαφερόμενου κοινού».

εν λόγω κριτήρια πρέπει να σέβονται το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, κατά το άρθρο 47 του Χάρτη. Επιπλέον, κατά τον καθορισμό των κριτηρίων αυτών, τα κράτη μέλη δεν θα πρέπει να υπονομεύουν τον σκοπό της διασφάλισης ευρείας πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

58. Το Δικαστήριο έχει κρίνει επ' αυτού ότι ο σκοπός της ευρείας πρόσβασης στη δικαιοσύνη αποτελεί «έκφανση της γενικότερης βούλησης του νομοθέτη της Ένωσης να συμβάλλει στη διατήρηση, την προστασία και τη βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος και να ενεργοποιήσει το κοινό ώστε να δραστηριοποιηθεί προς αυτή την κατεύθυνση» [27]. Πρόκειται για αναγνώριση της «εγγενούς σχέσης» [28] που υφίσταται στην περιβαλλοντική δικαιοσύνη μεταξύ, αφενός, του υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος, δυνάμει τόσο του άρθρου 191, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ όσο και του άρθρου 37 του Χάρτη, και, αφετέρου, της πρόσβασης του κοινού στη δικαιοσύνη [29].

59. Στις προτάσεις της στην υπόθεση Edwards [30], η γενική εισαγγελέας J. Kokott υποστήριξε ότι η έννομη προστασία δυνάμει της Σύμβασης του Ώρχους υπερβαίνει την αποτελεσματική έννομη προστασία κατά το άρθρο 47 του Χάρτη. Πράγματι, μολονότι η τελευταία αυτή διάταξη «αποσκοπεί ρητώς στην προστασία *ιδίων* δικαιωμάτων», η έννομη προστασία σε ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον «δεν εξυπηρετεί, κατά κανόνα, μόνον τα ατομικά συμφέροντα των προσφευγόντων, αλλά επίσης, ή ακόμη και αποκλειστικώς, το γενικό συμφέρον» [31]. Υπογράμμισε επίσης ορθώς ότι «η αναγνώριση του γενικού συμφέροντος για προστασία του περιβάλλοντος καθίσταται ακόμη πιο σημαντική, δεδομένου ότι μπορεί να ανακύψουν πολλές περιπτώσεις στις οποίες δεν θίγονται, ή θίγονται μόνον παρεμπιπτόντως, τα εννόμως προστατευόμενα συμφέροντα συγκεκριμένων ατόμων» [32]. Στις περιπτώσεις αυτές, εφόσον «το περιβάλλον δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του ενώπιον δικαστηρίου, χρειάζεται εκπροσώπηση, παραδείγματος χάριν από στρατευμένους πολίτες ή μη κυβερνητικές οργανώσεις» [33].

60. Λαμβανομένου υπόψη του σκοπού της διασφάλισης ευρείας πρόσβασης στη δικαιοσύνη, η νομολογία του Δικαστηρίου παραμένει ανοικτή ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί στην *εξελικτική δυναμική* των περιβαλλοντικών διαφορών. Το Δικαστήριο αναγνωρίζει τον ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι ενεργοί πολίτες στην προστασία του περιβάλλοντος, εφόσον έχει αποφανθεί ότι «οι ιδιώτες και οι ενώσεις καλούνται να διαδραματίσουν ενεργό ρόλο στην προστασία του περιβάλλοντος» [34].

61. Ωστόσο, τούτο δεν συνεπάγεται ενεργητική νομιμοποίηση άνευ επιφυλάξεων για οποιοδήποτε πρόσωπο. Πράγματι, η επιτροπή συμμόρφωσης έκρινε ότι «[τ]α συμβαλλόμενα μέρη δεν είναι υποχρεωμένα να προβλέπουν τη δυνατότητα ασκήσεως λαϊκής αγωγής (actio popularis) στις εθνικές τους έννομες τάξεις, έτσι ώστε οποιοσδήποτε να έχει τη δυνατότητα

[27] Απόφαση της 11ης Απριλίου 2013, Edwards και Pallikaropoulos (C-260/11, EU:C:2013:221, σκέψη 32).

[28] Sikora, A., *Constitutionalisation of Environmental Protection in EU law*, Europa Law Publishing, 2020, σ. 280.

[29] Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, στη θεωρία υποστηρίχθηκε ότι η ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η «*δικονομική διάσταση*» ενός υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος και να αναχθεί σε «γενική αρχή» των περιβαλλοντικών διαφορών. Sikora, A., όπ.π. (υποσημείωση 29, σ. 282).

[30] Προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Edwards (C-260/11, EU:C:2012:645).

[31] Προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Edwards (C-260/11, EU:C:2012:645, σημεία 39 και 40).

[32] Όπ.π. (σημείο 42).

[33] Όπ.π.

[34] Απόφαση της 11ης Απριλίου 2013, Edwards και Pallikaropoulos (C-260/11, EU:C:2013:221, σκέψη 40).

προσβολής των πράξεων ή των παραλείψεων που αφορούν το περιβάλλον» [35]. Τα κράτη μέλη διατηρούν τη διακριτική ευχέρεια να εφαρμόζουν κριτήρια για τον καθορισμό των προϋποθέσεων υπό τις οποίες τα μέλη του κοινού μπορούν να ενεργούν για την προστασία του περιβάλλοντος. Όπως επισήμαναν, κατ' ουσίαν, η Επιτροπή και η Ιρλανδία, ο εξορθολογισμός των περιβαλλοντικών διαφορών αποτελεί θεμιτό στόχο για την αποφυγή μιας κατάστασης της οποίας η διαχείριση θα ήταν δυσχερής για τα δικαστήρια. Ωστόσο, όπως εκτέθηκε σε προηγούμενα σημεία των παρουσών προτάσεων, εάν λόγω των κριτηρίων ενεργητικής νομιμοποίησης ορισμένες κατηγορίες «του κοινού» στερηθούν εντελώς του δικαιώματος προσφυγής δυνάμει του άρθρου 9, παράγραφος 3, τούτο θα ήταν υπερβολικά αυστηρό, με αποτέλεσμα να μη διασφαλίζεται η πρόσβαση στη δικαιοσύνη όπως απαιτεί η Σύμβαση.

62. Προκειμένου να κριθεί αν οι απαιτήσεις περί ενεργητικής νομιμοποίησης καθιστούν, στην πράξη, αδύνατη την προσφυγή στη δικαιοσύνη για ορισμένες κατηγορίες «μελών του κοινού», είναι σημαντικό να ληφθεί υπόψη το νομικό σύστημα στο σύνολό του και να εκτιμηθεί σε ποιο βαθμό το εθνικό δίκαιο έχει τέτοιες «συνέπειες αποκλεισμού» [36].

63. Η επίμαχη στην κύρια δίκη εθνική νομοθεσία αναγνωρίζει, σύμφωνα με τις διευκρινίσεις που παρέσχε το αιτούν δικαστήριο, ενεργητική νομιμοποίηση σε περιβαλλοντικές ΜΚΟ. Τα υπόλοιπα μέλη του κοινού πρέπει να πληρούν τις απαιτήσεις ενεργητικής νομιμοποίησης που προβλέπονται από την ισχύουσα νομοθεσία. Ειδικότερα, οφείλουν να αποδείξουν την ύπαρξη ιδιωτικού εννόμου συμφέροντος και, μόνον επικουρικώς, την ύπαρξη δημοσίου εννόμου συμφέροντος. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, η υιοθέτηση προτύπου ένδικης διαδικασίας βασισμένου σε «υποκειμενική ένδικη προστασία» δεν είναι, αυτή καθεαυτήν, ασυμβίβαστη με το άρθρο 9, παράγραφος 3. Εντούτοις, λαμβανομένης υπόψη της υπεροχής του δημοσίου συμφέροντος στις περιβαλλοντικές διαφορές, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να ερμηνεύσει το δικονομικό δίκαιο σχετικά με τις προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται η άσκηση ενδίκου βοηθήματος κατά τρόπον ώστε η ερμηνεία αυτή να είναι, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνη με τους σκοπούς που διατυπώνονται στο άρθρο 9, παράγραφος 3, και να διασφαλίζει ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Οι σχετικοί κανόνες δεν πρέπει να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη την προσφυγή ορισμένων κατηγοριών «μελών του κοινού» στη δικαιοσύνη, συμπεριλαμβανομένων ιδίως των ενώσεων, οργανισμών ή ομάδων που προάγουν πραγματικά την προστασία του περιβάλλοντος και πληρούν τυχόν απαιτήσεις του εθνικού δικαίου προκειμένου να προσβάλουν απόφαση η οποία έχει ληφθεί κατόπιν διοικητικής διαδικασίας και είναι, ενδεχομένως, αντίθετη προς το δίκαιο περιβάλλοντος της Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο θα μπορούσε να εξετάσει τη σημασία, για την ερμηνεία των κανόνων σχετικά με την ενεργητική νομιμοποίηση, της αναγνώρισης στο εθνικό δίκαιο του δικαιώματος κάθε προσώπου σε ένα «υγιές και οικολογικά ισορροπημένο περιβάλλον».

Επί της ενεργητικής νομιμοποίησης αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας για προσφυγή στη δικαιοσύνη δυνάμει του άρθρου 9, παράγραφος 3

64. Όσον αφορά ειδικότερα την ενεργητική νομιμοποίηση της αναιρεσείουσας αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας, υπενθυμίζεται ότι η αναιρεσείουσα υποστήριξε ότι άσκησε προσφυγή επ' ονόματι των μελών της καθώς και επ' ονόματι του γενικού συμφέροντος.

[35] Οδηγός για την εφαρμογή της Σύμβασης του Ώρχους, σ. 198. Όπως έχει σημειωθεί στη θεωρία, το ζήτημα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη σε σχέση με περιβαλλοντικά θέματα «αποτέλεσε εν γένει αντικείμενο έντονης συζήτησης σχεδόν μέχρι το πέρας των διαπραγματεύσεων», ενώ το τελικό κείμενο επί του ζητήματος αυτού αποτελεί καρπό «πολυάριθμων συμβιβαστικών λύσεων μεταξύ των πολύ διαφορετικών απόψεων και στόχων και, ως εκ τούτου, αντικατοπτρίζει ό, τι ήταν δυνατό και όχι ό, τι ήταν αναγκαίο ή επιθυμητό». Jendroska, J., όπ.π. (υποσημείωση 16, σ. 398 και 407).

[36] Έκθεση της επιτροπής συμμόρφωσης, ACCC/C/2006/18 (Δανία), σημείο 30.

Παρατηρείται, ωστόσο, ότι η συνδρομή των απαιτήσεων περί ενεργητικής νομιμοποίησης πρέπει να κρίνεται σε σχέση με την ίδια την αναιρεσείουσα. Όπως υποστήριξαν η Ιρλανδία και, κατ' ουσίαν, η Πολωνική Κυβέρνηση και η Επιτροπή, το εκάστοτε εθνικό δικαστήριο δεν θα πρέπει να καλείται να αναζητεί τα φυσικά πρόσωπα που απαρτίζουν μια οντότητα προκειμένου να θεμελιώσει την ενεργητική της νομιμοποίηση. Εν γένει, ο νόμος μπορεί να προβλέπει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι διάδικοι έχουν δικαίωμα άσκησης προσφυγής για την προάσπιση συμφερόντων ή δικαιωμάτων άλλων προσώπων ή του δημοσίου συμφέροντος (ενεργητική νομιμοποίηση συνδικαλιστικών οργανώσεων ή ενεργητική νομιμοποίηση εκπροσώπων)[37]. Εντούτοις, τούτο δεν φαίνεται να συμβαίνει στην περίπτωση της αναιρεσείουσας της κύριας δίκης. Περαιτέρω, από τη δικογραφία δεν προκύπτει ότι η αναιρεσείουσα είχε εξουσιοδοτηθεί από τα μέλη της ή τους κατοίκους της οικείας περιφέρειας να ασκήσει προσφυγή επ' ονόματί τους.

65. Το αιτούν δικαστήριο ερωτά επίσης αν στα μέλη που απαρτίζουν την εταιρία μπορεί να αναγνωριστεί ενεργητική νομιμοποίηση ως «ομάδα» προσώπων. Στο πλαίσιο αυτό, η αναιρεσείουσα φαίνεται να χρησιμοποιεί το μέσο της αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας, προκειμένου να ενεργήσει ως ad hoc σχηματισμός για να προάγει την προστασία του περιβάλλοντος. Εάν τα πρόσωπα αυτά επιθυμούν πράγματι να προσφύγουν ενώπιον δικαστηρίου ως «ομάδα», θα πρέπει να ενεργούν υπ' αυτή την ιδιότητα. Αν δεν προβλέπεται άλλως στο εθνικό δίκαιο, μόνον κατά το χρονικό σημείο άσκησης προσφυγής από τέτοια «ομάδα» θα είναι το εθνικό δικαστήριο σε θέση να εκτιμήσει αν η «ομάδα» αυτή πληροί τις απαιτήσεις του εθνικού δικαίου ώστε να θεωρηθεί μέλος του κοινού και αν μπορεί να πληροί τα σχετικά με την ενεργητική νομιμοποίηση κριτήρια υπό το πρίσμα του σκοπού της διασφάλισης ευρείας πρόσβασης στη δικαιοσύνη.

66. Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, καταλήγω ότι, στο πλαίσιο διαφοράς με αντικείμενο παραβίαση του δικαίου περιβάλλοντος της Ένωσης, το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, επιτρέπει διάταξη του εθνικού δικαίου η οποία εξαρτά το παραδεκτό προσφυγής αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας από την απόδειξη της ύπαρξης ιδίου συμφέροντος ή από την προϋπόθεση ότι, διά της ένδικης προσφυγής, επιδιώκεται η προστασία έννομης κατάστασης συνδεόμενης άμεσα με τον σκοπό για τον οποίο συστάθηκε αυτή η μορφή επαγγελματικής οργάνωσης. Εντούτοις, λαμβανομένης υπόψη της υπεροχής του δημοσίου συμφέροντος στις περιβαλλοντικές διαφορές, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να ερμηνεύσει το δικονομικό δίκαιο σχετικά με τις προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται η άσκηση ενδίκου βοηθήματος κατά τρόπον ώστε η ερμηνεία να είναι, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνη με τους σκοπούς που διατυπώνονται στο άρθρο 9, παράγραφος 3, και να διασφαλίζει ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Οι εν λόγω κανόνες δεν πρέπει να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη την προσφυγή ορισμένων κατηγοριών μελών «του κοινού», συμπεριλαμβανομένων ιδίως των ενώσεων, οργανισμών ή ομάδων που προάγουν πραγματικά την προστασία του περιβάλλοντος και πληρούν τυχόν απαιτήσεις του εθνικού δικαίου προκειμένου να προσβάλουν απόφαση η οποία έχει ληφθεί κατόπιν διοικητικής διαδικασίας και είναι, ενδεχομένως, αντίθετη προς το δίκαιο περιβάλλοντος της Ένωσης.

Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

67. Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν, στο πλαίσιο διαφοράς με αντικείμενο παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος, το άρθρο 9, παράγραφοι 3, 4, και 5, της Σύμβασης του Ώρχους, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα του

[37] Βλ., εν γένει, Cane, P., *Administrative law*, Oxford University Press, Οξφόρδη, 2011, σ. 285 επ.· και Cadiet, L., Normand, J., και Amrani Mekki, S., *Théorie générale du procès*, PUF, 3η έκδ., 2020, σημεία 171 επ.

άρθρου 47 του Χάρτη, έχει την έννοια ότι η απαίτηση σύμφωνα με την οποία ορισμένες ένδικες διαδικασίες πρέπει να παρέχουν «κατάλληλη και αποτελεσματική επανόρθωση» και να είναι «μη απαγορευτικά δαπανηρές» προϋποθέτει την ύπαρξη ειδικών κανόνων και/ή κριτηρίων για τον περιορισμό των εξόδων που βαρύνουν τον ηττηθέντα διάδικο, υπό την έννοια ότι το εθνικό δικαστήριο πρέπει να διασφαλίζει την τήρηση της απαίτησης περί μη απαγορευτικού κόστους, λαμβάνοντας υπόψη τόσο το συμφέρον του προσώπου που επιδιώκει την προστασία των δικαιωμάτων του όσο και το γενικό συμφέρον για την προστασία του περιβάλλοντος.

68. Συναφώς, από την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι η ρουμανική νομοθεσία, ήτοι τα άρθρα 451 έως 453 του κώδικα πολιτικής δικονομίας, ορίζει λεπτομερώς σε τι συνίστανται τα δικαστικά έξοδα και καθορίζει διάφορα κριτήρια τα οποία μπορεί να εφαρμόσει το δικαστήριο ώστε να μειώσει, αιτιολογημένα, την αμοιβή των δικηγόρων. Εντούτοις, το αιτούν δικαστήριο εκφράζει αμφιβολίες ως προς το αν τα γενικά κριτήρια που καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο περιέχουν ειδικούς κανόνες και προϋποθέσεις βάσει των οποίων μπορεί να εκτιμηθεί και να προβλεφθεί το σημαντικό κόστος των ένδικων διαδικασιών στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος. Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο σε περιπτώσεις στις οποίες η προσφυγή θα μπορούσε να απορριφθεί ως απαράδεκτη λόγω ελλείψεως ικανότητας διαδίκου ή λόγω μη τήρησης των απαιτήσεων περί ενεργητικής νομιμοποίησης και εννόμου συμφέροντος. Τέλος, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν οι νομολογιακές παραδοχές της αποφάσεως North East Pylon Pressure Campaign and Sheehy [38] αναφορικά με το άρθρο 11, παράγραφος 4, της οδηγίας 2011/92 ισχύουν και ως προς το άρθρο 9, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους.

69. Όσον αφορά, κατ' αρχάς, το ζήτημα της εφαρμογής της νομολογίας σχετικά με την ερμηνεία της απαίτησης περί μη απαγορευτικού κόστους (στο εξής: κανόνας ΜΑΚ) που προβλέπεται στο άρθρο 9, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους, η απόφαση North East Pylon Pressure Campaign and Sheehy παρέχει ήδη απάντηση. Με την απόφαση εκείνη, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 9, παράγραφος 4, της Σύμβασης του Ώρχους, το οποίο καθορίζει τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχουν οι επίμαχες διαδικασίες και προβλέπει, ιδίως, ότι δεν πρέπει να έχουν απαγορευτικό κόστος, εφαρμόζεται ρητώς τόσο στις προσφυγές που διαλαμβάνονται στην παράγραφο 3 όσο και σε εκείνες που διαλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, στην παράγραφο 2 [39].

70. Κατά συνέπεια, ο κανόνας ΜΑΚ πρέπει να θεωρηθεί εφαρμοστέος σε διαδικασία όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη, η οποία συνεπάγεται την εφαρμογή του άρθρου 9, παράγραφος 3.

71. Δεύτερον, όσον αφορά τα κριτήρια εκτίμησης των εξόδων και συνεκτίμησης του ιδιωτικού συμφέροντος καθώς και του γενικού συμφέροντος για την προστασία του περιβάλλοντος, διαπιστώνεται, εκ προοιμίου, ότι το άρθρο 3, παράγραφος 8, της Σύμβασης του Ώρχους ρητώς επιτρέπει την επιδίκαση εύλογης δικαστικής δαπάνης. Το άρθρο 9, παράγραφος 4, δεν είναι αντίθετο προς την καταδίκη στα δικαστικά έξοδα, εφόσον το ποσό δεν είναι απαγορευτικό [40]. Δεδομένου ότι η διάταξη αυτή δεν περιλαμβάνει ειδικά κριτήρια, η εκτίμηση των δικαστικών εξόδων δεν είναι προκαθορισμένη, αλλά εξαρτάται από τις περιστάσεις της συγκεκριμένης περιπτώσεως και από την εθνική έννομη τάξη [41].

[38] Απόφαση της 15ης Μαρτίου 2018 (C-470/16, EU:C:2018:185).

[39] Απόφαση της 15ης Μαρτίου 2018, North East Pylon Pressure Campaign and Sheehy (C-470/16, EU:C:2018:185, σκέψη 48).

[40] Απόφαση της 16ης Ιουλίου 2009, Επιτροπή κατά Ιρλανδίας (C-427/07, EU:C:2009:457, σκέψη 92), και προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Edwards (C-260/11, EU:C:2012:645, σημείο 34).

[41] Πρβλ. προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Edwards (C-260/11, EU:C:2012:645, σημείο 36) με παραπομπή σε διάφορες διαπιστώσεις και συστάσεις της επιτροπής συμμόρφωσης.

72. Με την απόφασή του στην υπόθεση Edwards και Pallikaropoulos [42], το Δικαστήριο συνήγαγε κριτήρια που ασκούν επιρροή όσον αφορά την ερμηνεία του κανόνα ΜΑΚ. Τα κριτήρια αυτά κατατείνουν σε *σφαιρική* και ολοκληρωμένη αξιολόγηση του ζητήματος του απαγορευτικού κόστους. Ειδικότερα, από την απόφαση αυτή προκύπτει ότι το εθνικό δικαστήριο πρέπει να λαμβάνει υπόψη όλες τις κρίσιμες διατάξεις του εθνικού δικαίου, ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τόσο το συμφέρον του προσώπου το οποίο επιθυμεί να υπερασπιστεί τα δικαιώματά του όσο και το γενικό συμφέρον στην προστασία του περιβάλλοντος και ότι το κόστος της διαδικασίας δεν επιτρέπεται να υπερβαίνει τις οικονομικές δυνατότητες του ενδιαφερομένου ούτε να είναι, εν πάση περιπτώσει, αντικειμενικά υπέρμετρο εκ πρώτης όψεως [43]. Όσον αφορά δε την ανάλυση της οικονομικής κατάστασης του ενδιαφερομένου, το εθνικό δικαστήριο μπορεί ακόμη να λάβει υπόψη την κατάσταση των διαδίκων της συγκεκριμένης διαφοράς, τις εύλογες πιθανότητες νίκης του προσφεύγοντος, τη σοβαρότητα του διακυβεύματος τόσο για τον ίδιο όσο και για την προστασία του περιβάλλοντος, την πολυπλοκότητα της εφαρμοστέας νομοθεσίας και διαδικασίας, καθώς και τον ενδεχομένως καταχρηστικό χαρακτήρα της προσφυγής στα διάφορα στάδια της διαδικασίας [44].

73. Εξάλλου, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο κανόνας ΜΑΚ συναρτάται, στον τομέα του περιβάλλοντος, με τον σεβασμό του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής, όπως κατοχυρώνεται με το άρθρο 47 του Χάρτη, καθώς και με την τήρηση της αρχής της αποτελεσματικότητας, σύμφωνα με την οποία οι δικονομικές ρυθμίσεις σχετικά με ένδικες προσφυγές που έχουν ως σκοπό να διασφαλίσουν την προάσπιση των δικαιωμάτων που αντλούν οι ιδιώτες από το δίκαιο της Ένωσης δεν επιτρέπεται να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων τα οποία παρέχει η έννομη τάξη της Ένωσης [45].

74. Λαμβανομένου υπόψη του άρθρου 47 του Χάρτη, το κόστος μιας διαδικασίας προσφυγής που έχει ως νομική βάση είτε τη Σύμβαση του Ώρχους είτε την επιβολή του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος δεν πρέπει να τόσο υψηλό ώστε να εμποδίζει τα μέλη του κοινού να ασκήσουν τη σχετική προσφυγή εφόσον το θεωρούν απαραίτητο [46].

75. Στην υπόθεση της κύριας δίκης, η εθνική νομοθεσία δεν προβλέπει ακριβή κριτήρια τα οποία να εφαρμόζονται ειδικώς στις περιβαλλοντικές διαφορές. Λόγω της ευρείας διακριτικής ευχέρειας που διαθέτουν τα κράτη μέλη στο πλαίσιο του άρθρου 9, παράγραφος 4, η απουσία λεπτομερούς καθορισμού του κόστους των περιβαλλοντικών διαφορών δεν μπορεί να θεωρηθεί ασυμβίβαστη με τον κανόνα ΜΑΚ.

76. Εντούτοις, από το άρθρο 3, παράγραφος 1, της Σύμβασης του Ώρχους προκύπτει ότι τα συμβαλλόμενα μέρη οφείλουν να θεσπίζουν και να διατηρούν ένα «σαφές, διαφανές και συνεπές πλαίσιο» για την εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης αυτής. Επιπλέον, από το άρθρο 9, παράγραφος 5, προκύπτει ότι κάθε συμβαλλόμενο μέρος οφείλει να εξετάσει την καθιέρωση ενδεδειγμένων μηχανισμών αρωγής για την άρση ή τη μείωση οικονομικών και άλλων εμποδίων στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Το εθνικό δικαστήριο οφείλει να ελέγξει αν οι υφιστάμενοι στο εσωτερικό δίκαιο μηχανισμοί πληρούν τις ανωτέρω απαιτήσεις και να ερμηνεύσει το εθνικό δικονομικό δίκαιο κατά τρόπον ώστε η ερμηνεία αυτή να είναι, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνη

[42] Απόφαση της 11ης Απριλίου 2013, Edwards και Pallikaropoulos (C-260/11, EU:C:2013:221).

[43] Πρβλ. απόφαση της 11ης Απριλίου 2013, Edwards και Pallikaropoulos (C-260/11, EU:C:2013:221, σκέψεις 38 έως 40).

[44] Όπ.π. (σκέψεις 41 και 42).

[45] Απόφαση της 11ης Απριλίου 2013, Edwards και Pallikaropoulos (C-260/11, EU:C:2013:221, σκέψη 33).

[46] Πρβλ. απόφαση της 11ης Απριλίου 2013, Edwards και Pallikaropoulos (C-260/11, EU:C:2013:221, σκέψη 34).

με τους σκοπούς που διατυπώνονται στο άρθρο 9, παράγραφοι 3 και 4, και, ως εκ τούτου, το κόστος των ένδικων διαδικασιών στο σύνολό τους να μην είναι απαγορευτικό, λαμβανομένων υπόψη των κριτηρίων που απορρέουν από τη νομολογία του Δικαστηρίου[47].

77. Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι, λαμβανομένης υπόψη της σφαιρικής και ολοκληρωμένης εκτίμησης στην οποία οφείλει να προβεί το εθνικό δικαστήριο, λαμβανομένων υπόψη των κριτηρίων που διατυπώθηκαν με την απόφαση Edwards και Pallikaropoulos, η ενδεχόμενη έλλειψη ενεργητικής νομιμοποίησης της αναιρεσείουσας δεν αποκλείει, αυτή καθεαυτήν, την εφαρμογή του κανόνα ΜΑΚ.

78. Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, φρονώ ότι, στο πλαίσιο διαφοράς με αντικείμενο παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος, το άρθρο 9, παράγραφοι 3, 4 και 5, της Σύμβασης του Ώρχους, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47, πρώτο και δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι η απαίτηση σύμφωνα με την οποία ορισμένες ένδικες διαδικασίες πρέπει να παρέχουν «κατάλληλη και αποτελεσματική επανόρθωση» και να είναι «μη απαγορευτικά δαπανηρές» δεν προϋποθέτει την ύπαρξη ειδικών κανόνων και/ή κριτηρίων για τον περιορισμό των εξόδων που βαρύνουν τον ηττηθέντα διάδικο. Εντούτοις, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να ερμηνεύσει το εθνικό δικονομικό δίκαιο κατά τρόπον ώστε η ερμηνεία αυτή να είναι, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνη με τους σκοπούς που διατυπώνονται στο άρθρο 9, παράγραφοι 3 και 4, της Σύμβασης του Ώρχους, ούτως ώστε το κόστος των ένδικων διαδικασιών στο σύνολό τους να μην είναι απαγορευτικό.

IV. Πρόταση

79. Υπό το πρίσμα όλων των ανωτέρω σκέψεων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα υποβληθέντα ερωτήματα ως εξής:

1) Στο πλαίσιο διαφοράς με αντικείμενο παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος, μια αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει στο «κοινό» κατά την έννοια του άρθρου 2, παράγραφος 4, σε συνδυασμό με το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους, σε περίπτωση που δεν επικαλείται προσβολή δικού της δικαιώματος ή συμφέροντος, αλλά των δικαιωμάτων και συμφερόντων των φυσικών προσώπων, ήτοι των δικηγόρων, που την απαρτίζουν. Τα φυσικά πρόσωπα που απαρτίζουν την αστική επαγγελματική δικηγορική εταιρία μπορούν να θεωρηθούν «ομάδα» φυσικών προσώπων η οποία ενεργεί μέσω ένωσης ή οργανισμού κατά την έννοια των ίδιων διατάξεων, εφόσον πληρούνται οι απαιτήσεις που προβλέπονται από την εθνική νομοθεσία ή πρακτική. Οι απαιτήσεις αυτές πρέπει να διασφαλίζουν ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

2) Στο πλαίσιο διαφοράς με αντικείμενο παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος, το άρθρο 9, παράγραφος 3, της Σύμβασης του Ώρχους, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, επιτρέπει διάταξη του εθνικού δικαίου η οποία εξαρτά το παραδεκτό προσφυγής αστικής επαγγελματικής δικηγορικής εταιρίας από την απόδειξη της ύπαρξης ιδίου συμφέροντος ή από την προϋπόθεση ότι, διά της ένδικης προσφυγής, επιδιώκεται η προστασία έννομης κατάστασης συνδεόμενης άμεσα με τον σκοπό για τον οποίο συστάθηκε αυτή η μορφή επαγγελματικής οργάνωσης. Εντούτοις, λαμβανομένης υπόψη της υπεροχής του δημοσίου συμφέροντος στις περιβαλλοντικές διαφορές, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να ερμηνεύσει το δικονομικό δίκαιο σχετικά με τις προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται η άσκηση ενδίκου βοηθήματος κατά τρόπον ώστε η ερμηνεία να είναι, στο μέτρο του

[47] Πρβλ. απόφαση της 15ης Μαρτίου 2018, North East Pylon Pressure Campaign and Sheehy (C-470/16, EU:C:2018:185, σκέψη 57).

δυνατού, σύμφωνη με τους σκοπούς που διατυπώνονται στο άρθρο 9, παράγραφος 3, και να διασφαλίζει ευρεία πρόσβαση στη δικαιοσύνη. Οι εν λόγω κανόνες δεν πρέπει να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη την προσφυγή ορισμένων κατηγοριών «μελών του κοινού», συμπεριλαμβανομένων ιδίως των ενώσεων, οργανισμών ή ομάδων που προάγουν πραγματικά την προστασία του περιβάλλοντος και πληρούν τυχόν απαιτήσεις του εθνικού δικαίου προκειμένου να προσβάλουν απόφαση η οποία έχει ληφθεί κατόπιν διοικητικής διαδικασίας και είναι, ενδεχομένως, αντίθετη προς το δίκαιο περιβάλλοντος της Ένωσης.

3) Στο πλαίσιο διαφοράς με αντικείμενο παραβίαση του ενωσιακού δικαίου του περιβάλλοντος, το άρθρο 9, παράγραφοι 3, 4 και 5, της Σύμβασης του Ώρχους, εξεταζόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47, πρώτο και δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, έχει την έννοια ότι η απαίτηση σύμφωνα με την οποία ορισμένες ένδικες διαδικασίες πρέπει να παρέχουν «κατάλληλη και αποτελεσματική επανόρθωση» και να είναι «μη απαγορευτικά δαπανηρές» δεν προϋποθέτει την ύπαρξη ειδικών κανόνων και/ή κριτηρίων για τον περιορισμό των εξόδων που βαρύνουν τον ηττηθέντα διάδικο. Εντούτοις, στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να ερμηνεύσει το εθνικό δικονομικό δίκαιο κατά τρόπον ώστε η ερμηνεία αυτή να είναι, στο μέτρο του δυνατού, σύμφωνη με τους σκοπούς που διατυπώνονται στο άρθρο 9, παράγραφοι 3 και 4, της Σύμβασης του Ώρχους, ούτως ώστε το κόστος των ένδικων διαδικασιών στο σύνολό τους να μην είναι απαγορευτικό.